

Edicija TALASI:

KLINCI OD DVA METRA
OSTRVO NA DVA MORA
DIVLJI EROS
OVAKO JE POČELO
ZEMALJSKI DUGOVI
TANJIR PUN REČI
ŽIVOT JE UVEK U PRAVU
PUTNIK SA DALEKOG NEBA
GAVRILOV PRINCIP
RIBA, PATKA, VODOZEMAC
PRIČE O KOSOVU
ORLOVI PONOVO LETE
KRALJICA LIR I NJENA DECA
PRE VREMENA ČUDA
ZOV DALJINE

PANORAMA SAVREMENIH
PRIČA O PUTOVANJU

ZOV DALJINE

priređili Ljubica Arsić
i Dejan Mihailović

— Laguna —

Copyright © ovog izdanja 2020, LAGUNA

EDICIJA
TALASI

Knjiga 15

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

ZOV DALJINE

SADRŽAJ

Peter Handke

EPOPEJA O IŠČEZAVANJU PUTEVA

ILI NEKA DRUGA POUKA SENT VIKTOARA 9

* * *

Radoslav Petković

PUTNIK KROZ VREME; PUT KA ZAMKU 17

Vladimir Kecmanović

VODIČ 35

Ljiljana Đurđić

MY SWEET LITTLE ONE 63

Uglješa Šajtinac

PUT, O! PIS! 75

Jelena Lengold

CRNE OČI KORMORANA 81

Goran Petrović

MOSKVA, OBRNUTA BABUŠKA 91

Gordana Ćirjanić

TEŠKE VODE 101

Aleksandar Gatalica	
NEVIDLJIVI ČOVEK U RUSIJI	115
Jovica Aćin	
POGLED NA DELFT.....	133
Dušan Kovačević	
SPOMENIK.....	165
Milisav Savić	
LJUBAVNICI NA PUTOVANJIMA	185
Goran Marković	
RUŽA VETROVA.....	195
Žarko Radaković	
PUTOVANJE.....	207
Mirjana Mitrović	
DAMA U MILJAMA	213
Vule Žurić	
TAČAN POLOŽAJ RAJA	227
Aleksandra Đuričić	
STAZA KA JEZERU.....	241
Vasa Pavković	
PUT U MAKEDONIJU.....	255
Danica Vukićević	
ADSKI TRIPTIH	275
Srđan Valjarević	
PUTOVANJE DO KRAJA TEKSTA	285
<i>O piscima</i>	<i>295</i>

PETER HANDKE

EPOPEJA O IŠČEZAVANJU
PUTEVA ILI
NEKA DRUGA POUKA
SENT VIKTOARA*

* Poslednji zapis u Handkeovoj knjizi putopisa *Još jedanput za Tukidida* („Residenz“ 1990; „Prometej“, Novi Sad, 2019). (Prim. prir.)

Za S.

Opet u povratku, sporo Evropom, zaustavio se On, početkom januara 1990, u Eks an Provansu, da bi odatle pošao na Sent Viktoar. Bio se na svom putešestviju neko vreme skrasio, u stranoj plodnoj oblasti koja ga je svakodnevno dovodila u pitanje, bio je tako udubljen u posao, i osećao je sada neku vrstu gladi za ponavljanjem jednog od svojih pravih puteva, onih koji su mu uvek ponovo služili kao lestve ka nebu, gde je s vremenom zemlja pod njegovim donovima federirala, pred očima mu se zelenelo, a na nebu se u dobroj staroj svežini javljalo Plavo. Skrenuvši sa ceste izvan grada, nagore ka dobro poznatom *Chemin de Bibemus*-u, odakle je put dalje visijom, satima, vodio ka beloj planini, osetio je on zaista kako se u njega postepeno vraćala ona tišina za kojom je žudeo, kao za otelovljenjem svoga zakona koji se neminovno nastavlja. Ravnomernost hodanja ponovo postade ples i davala je nadalje takt. I opet se vrh dalekog Sent Viktoara pojavio na prvi pogled kao eratični kamen u vresu. A onda je, u nepreglednom prolazu, put vodio kroz oblast šumskog požara. Na takvu je on u svojim šetnjama već

često nailazio, svaki put kao na manje-više široki prosek iza kojeg su onda opet počinjali Zeleno, miris borova i poj ptica. Ali ovoga puta požarni prosek nije imao kraja; iza svakog malenog reda drveća koje je izgledalo nedirnuto dolazila je utoliko prostranija crna i siva oblast gara i pepela. Tek sada se Hodač setio da je prošlog leta čuo o šumskom požaru na Sent Viktoaru, a da tu reč i nije dovodio u vezu sa nečim neuobičajenim: „šumski požar“ je na ovim geografskim širinama deo leta i u toj ogromnoj oblasti uokolo planinskog masiva, inače krševitog, bio bi on pre uobičajena i epizodna pojava. Doduše, jedanput je, kada je svojim očima video šumu kako gori, bila to slika užasa, uz riku vatrene oluje uzbrdo i plamenove koji su iz drveća prekrivenog dimom povremeno naglo sukali u nebo, tako visoko da se gore palio i sam vazduh i kao da je u stalno uklubljivanim plamenim kuglama eksplodirao nad šumom koja je na tlu praskala. Vrhovi borova, sada, u toj gluvo-tihom oblasti požara, daleko razneti iz smrvljenih ležišta, neki naglavačke zabijeni u sloj pepela koji se još uvek osećao na paljevinu, podsećali su na onaj trenutak kada ih je već i sama oluja, koja je besno širila požar, odrubljivala.

Kada je Hodač, na putu sve češće preprečenom krhotinama drveća i gomilama mrtve makije, stigao na kotu sa koje je, konačno, jednim pogledom bila obuhvatljiva oblast oko planine, nagore sve do grebena koji je kao i uvek blistao i nadole preko stepenastih litica u ravnicu, video je da vatra nije samo prosekla vegetaciju: spalila je, koliko je pogled dosezao – a sa tog mesta je dosezao daleko, kao na starim slikama pejzaža – sve, sve što je moglo da gori, od planinskih obronaka, preko međuisoravni, do poslednjih, pojedinačnih zakržljalih žbunova sasvim gore u pukotinama inače neobraslih litica; sama planina, ne samo njeno rastinje, nego

i kamenje, krečnjak, dolomiti, mermer, delovala je kao spaljena, smanjena i razobličena. Uzvišeni Sent Viktoar, planina blaženstava (svetlosti, boja i tišine), ukazao se razmađijan vatrom, ujedno razodenut i do poslednjeg vela boje svučen; „obezlišćen“; izložen ruglu, sa svim mirijadama ugljenisanih zečastih panjeva u svome podnožju. I to će tako ostati za nedogledna vremena; na toj zemlji će, za generacije posmatrača, prevlast imati slika goleti i pepela; tih nekoliko, iz razvalina prokljijalih, hrastovih mladica biće ponovo zatrpáno svakim novim kišnim pljuskom; već sada, nekoliko meseci posle velike katastrofe, masa gline u podnožju masiva počela se premeštati ka ravnici, nošena vodom, odvajajući se od planine u lavinama od sitnog kamenja, potoci su napuštali svoje tokove i bezglasno kapali negde u podzemlju. Ta tišina, baš kao i dobro znani mlaki vetar visoravni i Plavo neba, nije više delovala („nije više delovala“? – nije više bilo sadašnjosti); nijedna ptica; sva ta regija, u svakom slučaju za Njega koji je tuda išao, koliko god često da se vraćao, nikada više neće pripadati onome što je prethodno doprinosilo njegovoj žudnji za putem: zemlji zrikavaca; sveopšte prisustvo smrti, bez posebnih posmrtnih ostataka, ni divljači, ni ptice, niti upravo zrikavca. Ostao je samo put, iako premešten tim ave-tinjstvom; jedino što nije vodio nikuda; a sem toga, pošto beše ugljenisan i poslednji koren drača, moglo se na tom neizmerljivom terenu, gde je ranije žbunje propisivalo put, sada ići i bez puta, svuda, uzduž i popreko, u svim pravicima.

I pored jake potrebe da se smesta okrene i vrati u Eks, ulazio je On dalje u tu zemlju požara, i protiv svoje volje, kao hipnotisan tom do korena ruiniranom prirodom, sada stvarno bespućem, po rastresitoj zemlji koja je svakim korakom popuštala, pod đonovima ostaci korenja, tako pravilni, kao od potonulih sojenica na stubovima. Nevremena su

posle požara oprala i mnoge gromade stena iz zemlje; površina kamenova beše jasno prošarana bojama, od Tamnosivog i do gotovo Belog: u užarenosti plamene oluje behu tačkasto popucale kupe stena, ostavivši svuda tu ritmičnu mustru; razneti delovi kamenja ležali su rasuti daleko svuda okolo, i njima su bili isto tako poprskani, samo u obrnutim mustrama, svetlosivi pepeo i svetlocrvena ilovača; u otisku slike beše sada sav vazdušni prostor uskovitlan i razrešetan tom džinovskom baterijom šrapnela, u obliku sasvim drugačijih vatrenih kamenova. Onda, u tom bezglasju uokolo – ne, ne „uokolo“, nije više bilo okruženja, okoline – razleglo se pucketanje i praskanje, koje je prešlo u nešto poput meteža i završilo se eksplozijom: bez uticaja vetra strovalilo se jedno jedino, prividno još zeleno drvo i, rascepljeno nadvoje, pokazalo je da su ga plamenovi u unutrašnjosti, tamo gde je smola bila možda najkoncentrisanija, izjeli i ostavili kao crnu šuplju cev. Tu i tamo se već započelo sa snebivljivim radovima na raščišćavanju: nekoliko posečenih panjeva, nekoliko naslaganih gomila granja: na zasečenim mestima svuda je sada iz unutrašnjosti preostalih borova isticala poslednja smola, u beličastim, debelim mehurovima koji su osušeno granje prevlačili kao ruka debelim, šarolikim, mekim slojem koji je mestimično pucao i žitko prelazio u kapanje; beli, stvrdnuti vertikalni strukovi smole, daleko gušći i pravilniji nego ikada na živim stablima, i svuda na mrtvim valjcima kore. Kod zida brane, koju je podigao otac Emila Zole, čadav dim, u razmacima, nad fjordastom klisurom usred visije: tako žestoka beše plamena oluja da je preskočila i samu tu prazninu bez žbunja, poveći razmak, bljujući i dimeći tim Crnilom zidove brane u olujnom nasrtanju kroz vazduh.

Tom Tumaralu, Saplitalu, ponekad i ošamućenom Teturalu kroz takvu pustoš, postade onda jasno da je požarom na Sent Viktoaru izgubio put; put: do tada za njega jedinu Trajnu stvar; jedino što se dalo pouzdano Ponoviti i što je u Ponavljanju svaki put na novi način pokazivalo ono od- uvek prisutno, bez Hodanja tim putem ipak zaboravljeno, Saznanje. I ujedno mu je postalo jasno da je i sve svoje ostale slične puteve poslednjih godina izgubio: onaj u jugosloven- skom Krasu, time što tamo On nije više bio bezimeni Hodač i gost vrtova, nego neko ko je..., onaj na poljima kod nje- govog rodnog sela, time što tamo svi putevi behu zaorani i razrovani... Čudno je da to saznanje o iščezavanju nje- govih puteva ne samo da beše praćeno razočaranjem (pa i u samog sebe), besom (i na sebe samog) i strahom (od bezizlaznosti, od nenastavljivosti), nego i nekom dodatnom sporazumnošću.

Sporazumnost? Reznigniranost? Ali ako ta reznigniranost, zašto onda i to „dodatno“? I još nešto dodatno: uvek kad je svojim putevima išao sam, imao je pred sobom sliku buduć- nosti hodanja udvoje. Budućnost? Završiti pitanjem.

Preveo s nemačkog Žarko Radaković

RADOSLAV PETKOVIĆ

**PUTNIK KROZ VREME;
PUT KA ZAMKU**

Pišem ovaj putopis, uglavnom po nesigurnom sećanju; od tada je prošlo više godina i nisam pravio nikakve beleške ali se mogu pomagati jednom vrstom posebnih dnevnčkih zapisa, koja ne samo što nije bila dostupna srednjovekovnom putniku već, doskora, putniku uopšte.

U pitanju je preko dve stotine fotografija snimljenih na tom putovanju a koje se nalaze u mom kompjuteru. Prednost ovih fotografija, često nimalo dragih brojnim ljubiteljima fotografske umetnosti, takođe jednoj sasvim novoj pojavi u odnosu na vremenske opsege kojima se sada bavimo, jeste što nam precizno pokazuju vreme kada su snimljene – recimo 6. jun 2004, 2.31 po podne – te predstavljaju svojevrsnu, faktografski preciznu, beležnicu u slikama. Naravno, slike zahtevaju tumača, dakle nekome drugome, osim mojoj ženi i meni, verovatno ne bi bile od velike koristi – svakako manje od pisane beležnice. No ukoliko putnik želi rekonstruisati svoj put, mogu mu biti od i te kakve koristi, osim što prilikom putovanja pogoduju njegovoj lenosti – lakše je pritisnuti dugme i napraviti fotografiju nego zapisivati. Posao

zapisivanja je, uostalom, i Montenj u prvom delu svoga putovanja, poverio svome sekretaru i tek kada ga je u Rimu, kako kaže, otpustio ne precizirajući razloge, odlučio je da, videvši obim postojećih zapisa, posao nastavi sam. Svako po svome vremenu i položaju.

U sopstvenu odbranu vredi napomenuti: ne samo što je Marko Polo svoje putopise zapisivao u tamnici, dakle po sećanju, već je to činio i Bertrandon de la Brokijer, kojem smo između ostalog, zahvalni za neke opise srednjovekovne Srbije, ali i Vizantije, jer ih je napisao dvadesetak godina kasnije, oslanjajući se na beležnicu iz vremena putovanja. Iskusni policajci tvrde da su im od koristi uglavnom oni iskazi svedoka dati neposredno po događaju – svedoci, reče mi jedan, kasnije počinju da fabuliraju. Ali zato putopis i jeste književna vrsta a što se verodostojnosti tiče, uvek je zdrava izvesna doza opreza.

U kurzivom otisnutom delu ovog teksta trudio sam se da pretpostavim kako bi mogli izgledati zapisi srednjovekovnog putnika. Nimalo jednostavan zadatak. Bračni parovi nisu putovali zajedno, žene su uopšte putovale ređe. Ono što je takođe bilo bitno, i bitno određivalo način puta srednjovekovnog putnika, jeste njegov društveni položaj. Ušavši u svoj auto jednog podneva u Novom Sadu i zaputivši se na put, ja sam tek jedan od mnogih. Kako bih svoj položaj preneo na odnose Srednjeg veka? Recimo, učen sam čovek, kako bi se danas reklo, sa natprosečnim obrazovanjem. U našem vremenu to, donekle, označava i društveni položaj kao što je moglo, ali nije moralo, da ga označava u Srednjem veku. Oženjen sam, dakle nisam čovek crkve; sasvim sigurno ne spadam u velikaše. Ali, pošto na putu srećem poneke „velikaše“, ne mogu biti ni pučanin. Mnogi obrazovani ljudi Srednjeg veka polagali su neko, opravdano više ili manje,

pravo na plemstvo, koje im je dobronamerna okolina priznala – što znači da ona zlonamerna nije morala. Ni pitanje porekla mnogo pominjanog Montjenja nije tako jednostavno, ni on ne spada, već po sopstvenom priznanju u staro plemstvo, „plemstvo mača“, po strogim shvatanjima vremena jedino istinsko.

Za putopis biram ovo putovanje po zapadnoj Slovačkoj, delu ove zemlje koji je posve blizu granici sa Poljskom, najviše iz dva razloga: zbog posete jednom zamku, i jednoj crkvi. Zamak je jedan od najstarijih sačuvanih, posebno u ovom obliku, drvena crkva je iz kasnijih vremena nego što bi bili zapisi naših srednjovekovnih putnika. A i mnogo bi komplikovanije bilo pokušati glumiti, makar i na čas, srednjovekovnog putnika u današnjem Parizu – prirodom stvari to bi se moralo svesti na detaljno proučavanje istorije grada.

U grad smo stigli kasno uveče, po pljusku. Tačnije pljusak je prestao kada smo u grad stigli – svakome putniku poznata priča – ali dok smo putovali kroz planine, kiša je lila. Još dok smo se vozili kroz Mađarsku, nekako kada je uspon u planine započinjao, jasno se videlo u šta idemo, još smo bili na suncu ali je nebo ispred nas bilo preteće. Prve kapi kiše su pale na malom graničnom prelazu između Mađarske i Slovačke, koji se i sam nalazio na usponu, mađarski deo bio je na strmom delu puta, obavezna ručna kočnica, i neka zaravan je počinjala, ali i kratko trajala, na slovačkoj strani. Tu je i počela kiša, ali smo u planine i šumu zapravo tek ušli. Potom je i sunce zašlo, lilo je kao iz kabla i jedva sam video put, srećan što je i desna strana kolovoza bila dobro označena žutom linijom do koje se nekako, kroz zavesu kiše, probijala svetlost farova.

Možda jedna fotografija, koju je moja žena usput snimila, ceo doživljaj ovog puta najbolje izražava. Sa suvozačkog

sedišta pokušala je da snimi noćni put ispred nas. Nije dovoljno digla objektiv, te je dobrim delom zakačila deo komandne table ispred sebe, tačnije pregradak u njoj. Ali je i blic sevnuo, te se taj deo komandne table jasno odslikava na vetrobranskom staklu, zajedno sa brisačem. Jasno se vidi onaj deo stakla koji brisač čisti i srebrnaste tačke koje označavaju kapi vode na delu stakla do kojeg brisač ne dopire. Tek se kroz sve to nazire put, ali više preko crvenih svetlosti automobila ispred nas – sa trakom žute svetlosti nejasne registracije – i opet tačke žute svetlosti automobila koji nam dolazi u susret. Ova fotografija, upravo onim što bi neko mogao smatrati njenim manama, izražava, tačnije nego što bi to bio slučaj sa nekom formalno „uspelijom“, suštinu ovog putovanja kroz noć, kišu i planinu.

Ovde već mogu početi sličnosti i razlike između dva putnika. Prva, suštinska razlika, koja se odnosi na svaki pokušaj poredjenja dva putnika jeste vreme. Srednjovekovnom putniku bi trebalo, u najboljem slučaju, nekih nedelju dana da ovaj put pređe – treba biti svestan da i kada se vozimo relativno sporo, mi za nekih pola sata, u najgorem slučaju sat, pređemo rastojanje koje je on otprilike prelazio za dan. To je suštinska razlika koju je nemoguće dovoljno naglasiti. Mada već duže, u najmanju ruku od Ajnštajna, znamo da prostor nije kategorija, već da postoji samo kroz kategoriju prostor/vreme; toga najčešće nismo svesni, niti uglavnom imamo potrebe da budemo svesni. Ali, kada poredimo sebe i srednjovekovnog putnika, morali bismo biti svesni, čak i ako se neke naznake prostora, dakle brda, doline, delimično i rečni tokovi, od njegovog vremena nisu bitno izmenile. Menjaju se, međutim, brzinom kretanja, što ima za posledicu da se krećemo suštinski drugim prostorom.

Žalbe na kišu, noć, planinske puteve mogle bi, donekle, biti zajedničke. Srednjovekovni putnik bi, sa razlogom, ovaj deo puta video opasnijim i dramatičnijim. Mada ni noćna vožnja nepoznatim planinskim putem po kiši nije lišena opasnosti, on se ne bi plašio toliko sudara sa nekim drugim, već iznenadne bujice koja bi sa uskog i blatnjavog puta odnela i njega i njegovu kočiju, sudbina koju su doživeli mnogi putnici koji su sebi dozvolili da se po ovakvom vremenu nađu u planini. Očajnički bi tragao za nekakvim utočištem, najbednijom gostionicom koju bi tada, kao i danas, na nekim delovima ovog puta teško pronašao.

Brzina kretanja određuje i mogućnost posmatranja, oblik i dubinu doživljaja. Putnik u automobilu je, u izvesnoj meri, zaštićen limom karoserije, ali pre svega mu zaštitu pruža brzina kretanja. Nismo toga svesni sve dok se ne dogodi kvar motora, kada nepredviđeno stanemo, i kad se na za stajanje nepredviđenom mestu odjednom osetimo ranjivijim i nezaštićenijim. Putnik na konju ili u kolima zaštićen je platnom koje pod naletima kiše počinje propuštati, ili uopšte nije zaštićen, ili je zaštićen mnogo nesolidnijim materijalom, a brzina skoro da ga ne štiti. Mrak je potpun, nema baklje koja bi po pljusku mogla goreti. Osećanje ugroženosti mora biti i snažnije i stalnije.

Njegov doživljaj okoline može zato biti dublji i neposredniji. Šuma je mesto opasnosti i stvarno i simbolički. Ona je, kako bi rekao Le Gof, prepuna pretnji zamišljenih ili stvarnih opasnosti, uznemiravajući horizont srednjovekovnog sveta. U mračnoj mi se šumi noga stvori, započinje Dante svoj spev. Ali, budimo oprezni, sve ovo je na nivou simbolike, i to opšte-prihvaćene, dakle toposa. I u svom opisu šume srednjovekovni putopisac će se najčešće na ovom nivou zadržati, ako uopšte dotle i dospe, ako se ne zadrži na žalopojci o teškoćama i naporima puta. Napor za neposrednošću opisa, traganje za

individualnim doživljajem, javlja se tek kasnije. Zapravo u periodu romantizma, kako već pomenusmo, mada se može reći da i onda, paradoksalno, to postaje vrsta pravila, ako ne toposa na srednjovekovni način, ono literarne konvencije.

Za volanom automobila u noći i kiši čovek više strepi od nekog sebi sličnog, koji će mu neoprezno izleteti u susret.

Dakle, kada smo stigli u grad, prestala je kiša i bilo je oko deset. Očajnički sam želeo da nešto popijem, iscrpljen vožnjom. Tada su u Slovačkoj važeća valuta još uvek bile krune, koje nismo imali, ali bankomat je bio na početku pešačke zone – izgleda da sada svaki grad širom Evrope ima obaveznu, doteranu pešačku zonu u centru i, u dobroj meri, po načinu uređenja, sve jedna na drugu liče. Ni ova nije bila izuzetak, u kasno veče, po prestanku kiše i putovanja, sve je najednom delovalo nekako smirenije, prijatnije i pomalo prazno – ustanovićemo, mnogo praznije nego što nam je odgovaralo. Pošto smo, posle izvesnih napora i oštrijih reči, uspeali da odredimo kod koga se od nas dvoje nalazi ceduljica sa zapisanim pin-brojevima, automat je izbacio novac ali nas je potom čekalo neprijatno iznenađenje. Nijedan kafić, kamoli restoran, u centru više nije radio. Večerali smo, dosta loše, van grada, u nečemu što je trebalo da bude pab za bajkere. Ogromni supermarket Tesko, istina, radi non-stop, blistav i, u ponoć kada uđosmo u njega, apsolutno prazan. Tako nas, nakon celodnevnog puta, preplavi osećaj mira ali ipak prožetog uznemirujućom prazninom.

Problemi putnika koji je kasno stigao u grad. Srednjovekovni sabrat bi, za početak, imao problema da uopšte uđe. Gradska kapija se zatvarala sa zalaskom sunca i moglo bi mu se desiti da čeka do jutra. Postojali su, istina načini da se uđe, katkad

vrlo komplikovana procedura koja je uključivala i mehanizme sa više vrata, kroz koja bi putnik bio propušan i kontrolisan. Zbog čega bi morao da plati izvesnu naknadu, ali ako bi posedovao, dakle kao i danas, vrstu novca koju bi straža bila spremna da prihvati. Valutna situacija u srednjovekovnoj Evropi bila je još komplikovanija nego pre uvođenja evra ali se i tada znalo koji novac ima univerzalnu vrednost, kao što su to, pre nastanka evrozona, imali dolar i nemačka marka. Često je vrednost novca – dakle, šta je „dobar“ novac, svetu u kojem su papirne novčanice bile apsolutno nepoznate – određivala količina plemenitih metala, zlata i srebra u novčićima.

Ako putniku, iz bilo kojih razloga, ne bi bio dozvoljen noćni ulazak u grad, mogao bi biti izložen različitim opasnostima, da bude napadnut, opljačkan, ubijen ili, u nešto boljem slučaju, samo u košulji, vezan za vrbu pored reke ostavljen da dočeka jutro, kao što se jednom desilo Peru Tafuru.

Ujutro ne pada kiša, ali oblaci su tu. Centar grada je i dalje prazan, u pitanju je ne preterano veliki, ali već decenijama industrijski grad. Svojevremeno izuzetno važan, jedan od najvećih centara proizvodnje tenkova Varšavskog pakta. Propast pakta dovela je do krize, ali su se ubrzo, privučene kvalifikovanim radnom snagom, pojavile uglavnom nemačke fabrike automobila i otvorile svoje pogone.

Uredno krećene kuće, sređeni trotoari. Pri proceni standarda nekog mesta uglavnom pokušavam da procenim broj novih automobila srednje klase na ulicama. Skupi automobili ne govore ništa, njih ima i u najsiriomašnjim zemljama. Površni stranci se onda iznenađuju – kako ste tako siromašni kada... Upravo tako.

Mnogo novih škoda, Slovačka i Češka više nisu ista država, ali je navika na škodu ostala.

Minibusom smo krenuli na izlet do zamka i povremeni napadi sunca, a pogotovo činjenica da sam sedeo kraj prozora i mogao mirno da posmatram ne razmišljajući o vožnji – lažno osećanje sigurnosti, kako ćemo videti – otvaralo je i drukčiju mogućnost viđenja i drukčiji prizor.

Ne samo što se vide jasnije, planine i šume sada deluju pristupačnije i prijaznije. Naselja smeštena na strmim padinama uglavnom se sastoje od drvenih kuća ali opet sveže obojenih i održavanih, te čovek stiče utisak urednog siromaštva – ovo i važi kao siromašniji kraj Slovačke. Veselijem izgledu stvari svakako doprinose i povremeni zraci sunca; promenljivo oblačno, rekli bi meteorolozi.

Kroz naselje ispod zamka protiče reka i muvaju se grupe turista. Sa jednom od njih, a i gomilom neke školske dece, penjemo se prema zamku. Zamak je, naravno, na brdu i uspon je strm. Sam prilaz kapiji popločan je kaldrmom i pomišljam kako konjima, koji su morali dospeti do zamka, nije bilo lako. Vraća mi se jedan prizor iz detinjstva, iz Beograda: Nemanjinom ulicom, koja tako strmo vodi od železničke stanice na Slaviju, još uvek su išle kolone kola koje su vukli konji. Trebalo je da konji savladaju oštar uspon, a klizali su se i posrtali na kocki kojom je kolovoz Nemanjine bio tada popločan.

Bio je to mučan prizor koji me je ispunjavao užasom, jedna od traumatičnih scena iz detinjstva. Ne znam da li je od tada potekla moja bolećivost prema životinjama, ali pamtim da sam svaki put, kada sam sa majkom prelazio Nemanjinu, a stanovali smo ulicu dalje, bio na ivici plača.

Uspomena koja svedoči o poodmaklosti moga životnog doba ali – konji koji vuku kola opet će se na beogradske ulice vratiti devedesetih. Opet će potom nestati, ali o znacima koji nas upozoravaju na nestalnost naših života i navika treba uvek voditi računa.

Sada, ispred zamka u zapadnoj Slovačkoj, pomišljam kako konjima, posebno onima koji su vukli teške terete – a toga je i te kako moralo biti, u zamak je svašta stizalo – nije bilo nimalo lako. I najednom sam svestan da se sećam samo tih kola i konja koji vuku uzbrdo, uz Nemanjinu, a uopšte se ne sećam da li je kolona išla i nadole, prema železničkoj stanici. Sada ukinutoj. Zgrada je, istina, još tu, nije srušena i spravnjena sa zemljom. Ali – ima vremena.

Srednjovekovni konji su, kao i ljudi, i te kako bili klasno izdijeljeni. Rođaci konja iz Nemanjine, krupnih i zdepastih štajera, svakako su bili pri dnu hijerarhije. Na vrhu su bili konji koji su se koristili za bitku, konji od megdana, „dobri konji“. I u našoj usmenoj poeziji, kada neko „dobra konja“ jaše, to ne znači kvalitet konja, već da je u pitanju konj koji se uglavnom, ako ne isključivo, koristi za borbu. Nekima od tih konja su pamćena imena, kao Bukefalu Aleksandra Makedonskog, a neki su, sa svojim gazdama, deo legende, kao Šarac Marka Kraljevića.

Između krajnosti obično postoje brojne nijanse. U slučaju konja oni što se jašu na putu. U zemljama uređene putne mreže i na glavnim putevima, putnik bi ih mogao iznajmljivati, nešto kao danas rent-a-kar, s tim što bi ih – voditi računa o razlici između živog bića i mašine – usput mogao i menjati. U putopisima možemo naći i primere zanimljivih razmena, kada dve grupe putnika, našavši se na dve strane reke a putujući u suprotnim pravcima, zaključe da je jednostavnije da reku pređu bez konja i da svako svoje putovanje nastavi na konjima koje će zateći na drugoj strani. Mogući su, naravno, i drukčiji odnosi: tako će sa konjem kojeg je kupio u Damasku Bertrand de la Brokijer ići i do kraja svoga puta, mesecima i hiljadama kilometara daleke Burgundije. Usput će se čuditi

kako Arapi, za razliku od Evropljana, radije jašu kobile nego pastuve.

Srednjovekovni putnik se mora brinuti za svoga konja iz praktičnih razloga, zbog čega srećemo žalbu kako se u krčmama na određenom putu konjima daje samo seno, kao što bi se današnji automobilist žalio na loš kvalitet goriva na benzinskim stanicama. Konj je bitna ekonomska vrednost, čak jedinica vrednosti, i kao takvu je uspostavlja još Aristotel, a srednjovekovni Zapad ponavlja.

Naravno, sve što je rečeno o konjskoj hijerarhiji ima smisla samo u slučaju onih jahača koji zauzimaju vrh ljudske. Istina, onaj koji ima konja, bilo kakvog, u Srednjem veku nikako ne spada na dno hijerarhije, sam pojam „konjanik“ već označava više mesto u hijerarhiji; „dobar konjanik“, misli Montenj, ne označava veštinu već odvažnost.

Ako se zamak pažljivije osmotri – taj utisak je snažniji kada se u njega uđe, ali i na fotografijama – shvati se kako se on ne nalazi na vrhu brda, već se zapravo vere uz jednu stenu čiji je i vrh strm, te samo deo zamka zaprema vrh, onoliko koliko prostora ima, a ostatak je izgrađen na padinama. Ulazak kroz veliku kapiju samo je početak ulaženja; jer kroz nju se dopire u mali i uski prostor iznad kojeg je deo građevine zamka ali očigledno namenjen prevashodno odbrani, a desno je tunel, probušen u steni.

Tunel je relativno širok, visok neka tri metra, dakle napravljen dovoljno prostranim da omogući dobar prolaz i konjima i kolima, ali i dovoljno uzak da omogući braniocima da sprečavaju dalje napredovanje neprijatelja. Da bi doveo do istinskog ulaza u zamak, tunel pravi dosta oštru krivinu, a na stranama su udubljenja, slična onima koja možemo naći u železničkim tunelima. Njihova svrha u železničkim tunelima

jeste da pruže utočište onima koji se u tunelu nađu u času prolaska voza, a ova na ulazu u zamak trebalo je da posluže kao zakloni braniocima. Danas služe kao izložbeni prostor, u kojem se nalaze razne kočije i kola, kao i raznovrsne figure, kočijaša ali i veštica, sve namenjeno da turistima dočara prizore prošlih vremena. Ili makar da ispuni njihova očekivanja, pružajući im jednu sliku koja ne mora biti slika vremena, već ispunjenje popularne predstave o njoj, svojevrsna varijanta Diznilenda. Zaista sam u Pragu čuo američkog turistu koji je rekao svojoj ženi: kao Diznilend.

Što naročito dolazi do izražaja kada se tunel prođe i stupi se u dvorište zamka. Dosta širok prostor, sa tri strane ograđen zidovima, a ispred putnika su dugačke kamene stepenice, sa širokim početkom koji se odmah zatim sužava i vodi u zgradu, tačnije sistem zgrada od kojih se zamak sastoji. Na jednom od zidova je otrovnozeleni plastični zmaj. Da li zato što smo ušli sa grupom dece, odmah se pojavljuju na razne načine maskirani igrači, veštice su obavezne, i čuje se muzika. Kada uđemo u zamak, u jednoj prostoriji dva će nam mladića, opet maskirana u srednjovekovne kostime, vrlo uvežbano dočaravati vidove srednjovekovnog duela.

Neku godinu kasnije, u Mađarskoj, blizu Balatona, moja žena i ja ćemo prisustvovati višesatnoj predstavi koja će se sastojati i od žonglerskih veština i raznih oblika viteških nadmetanja. Zamak ispred, tačnije ispod kojeg se sve odvijalo bio je mnogo manje očuvan, sveden samo na, obnovljene, zidove. Možda je zato i predstava bila bogatija od ove slovačke. Zamak u zapadnoj Slovačkoj ne samo što je dobro očuvan već – za razliku od mnogih zamkova u Francuskoj ili Engleskoj – nije tokom XVIII ili čak XIX stoleća pretrpeo ozbiljnije rekonstrukcije, u času kada je njegova vojna, odbrambena funkcija izgubila na značaju i kada su vlasnici

činili mnoge izmene u skladu sa zahtevima novog vremena, želje za većom udobnošću te demonstracijom bogatstva.

Jer, zaključak na koji će ovaj zamak, pri obilasku, navesti iole pažljivijeg posmatrača, jeste da život tu jeste možda bio bezbedan, ali nimalo udoban.

Zamku bi i srednjovekovni putopisac posvetio puno pažnje. Ako bi zauzimao adekvatno mesto u društvenoj hijerarhiji, mogao bi biti i gost u njemu, tada bi posvetio makar neku rečenicu svome domaćinu, njegovoj tituli i zemljama koje mu pripadaju. Proveo bi tu više vremena, ne samo zbog ukazanog mu gostoprimstva već i zato što bi mu put do zamka trajao duže nego naš, makar dva dana, i odmor bi bio neophodan. Možda bi video u izvornom obliku one predstave danas namenjene turistima, poput nastupa žonglera, igrača i pevača. Teško da bi prisustvovao spaljivanju veštice; ti događaji, naročito u većem delu srednjeg veka, nisu bili svakodnevni prizor. Za posmatranje borbi takođe bi imao manje prilike, osim ako se u zamku ne bi održavao neki turnir, ali i to je bilo retko. Ili bi morao doći kralj lično da se u njegovu čast ta skupa zabava priredi. Ali je vrlo verovatno da bi ga, sledećeg dana, gospodar zamka poveo u lov po okolnim šumama, tada sigurno punim divljači.

Teško da bi mogao turiti nos u bezmalo svaku prostoriju zamka. Zamak je i dom i administrativno središte i tvrđava. Morali biste, dakle, biti osoba od velikog značaja i poverenja da bi vam neki detalji bili pokazani i prikazani. U pitanju su, između ostalog, bile i vojne tajne.

Neizbežno bi, pak, bilo da posetilac zamka, koji bi kao svi ljudi toga položaja imao, ili bi se makar pravio da ima, neko vojničko iskustvo, obrati pažnju i prokomentariše zamak sa te strane: kako je na dobrom mestu, kako je sagrađen sa

stanovišta odbrane, da pohvali ili zabeleži neke otkrivene slabosti. Stojeći na onome što bismo mi nazvali terase zamka, a na kojima se danas, dočaravanja vremena radi, nalazi poneki top, on se ne bi, poput nas, divio pejzažima. Pejzaž je, uči nas i površan pregled istorije slikarstva, izum kasnijeg doba. Ni pominjane „terase“ nisu građene da bi služile kao vidikovci dokonima, već da bi se kontrolisao prostor ispod zamka.

Pitanje opažanja prirode jeste vrlo kompleksno i zahteva istorijsku studiju. Srednjovekovni putnik je, uglavnom, opaža kada se javlja kao teškoća i opasnost. Malo ko se divi lepoti Alpa kada mora, poput Brokijera, zbog opasnosti od lavina da govori šapatom, no estetsko divljenje je pojava mnogo kasnijih vremena. Za romantičarske putopisce, poput Ljube Nenadovića, zadivljeni opisi prirode su obavezan zadatak. Malo kasnije J. K. Uisman (1848–1907) napisao: priroda je zanimljiva samo kada je bolesna i napaćena.

Napuštamo zamak, opet se vozimo, prolazimo kroz neko malo mesto čiji je centar obeležen beznadno sivom socijalističkom arhitekturom svojevremeno namenjenom malim mestima kao reprezentativni znak novog doba. Dakle, sive četvorospratnice, jer su više zgrade bile namenjene mestima većim i značajnijim, opet je počela kiša i sve je još sivlje, srećom brzo izlazimo u šume koje su na kiši još zelenije, stižemo u restoran. Zapravo deo turističkog kompleksa sa sportskim terenima sada natopljenim vodom, zgrade su od drveta. Jelovnici su dvojezični, na slovačkom i poljskom. Objašnjavaju nam da je granica odmah tu, a posle nje najvažniji poljski skijaški centar, Zakopane. Mnogi Poljaci dolaze jer im je skijanje ovde znatno jeftinije.

Posle ručka opet autobus, kiša je stala. Stojim između redova sedišta, pričam sa nekim od saputnika i pomalo, kroz

vetrobransko staklo, pratim put. Spuštamo se ka jednoj maloju udoljici, koju je verovatno napravio neki potok što se spušta iz planina. Jedan auto nam dolazi u susret, spuštajući se iz suprotnog pravca, i njegov vozač najednom gubi kontrolu.

Opis onoga što sledi je, poput srednjovekovnih, beznadežno tipski: sve se odvija, makar u mom sećanju, krajnje usporeno, automobil polako krivuda prema nama, *slow-motion*, stižem pomisliti kako će udariti i kako je ipak dobro što smo u autobusu, u zadnji čas nas izbegne ili promaši. Stajemo.

Nekoliko desetina metara dalje automobil je izvrnut na krov. Pritrčavamo, automobil leži na proširenju puta u neakvom gustom spletu granja. Iz njega izlaze, to jest ispuzavaju, dvojica. Zbunjeno gledaju oko sebe i, u ludoj sceni dostojnoj komičnog filma, prilaze kolima i pokušavaju da ih okrenu na točkove. Mi ovaj tragikomični pokušaj zbunjeno i bez reči pratimo. Sledi razgovor na slovačkom, jedan od dvojice, malo došavši sebi, poseže za mobilnim telefonom. Sve je u redu, auto jeste na krovu u granju, ali se čak ne čini ni tako oštećenim, ova dvojica su nepovređena, čak neogrebana. Ništa ne možemo pomoći, produžujemo dalje, komentarišući događaj. Vozili su malo brže i verovatno naleteli na blato što ga je kiša nanela na put.

Sutradan vozim istim putem i na tom mestu panično usporavam.

Eto malo opasnosti na putu. Skoro da nema srednjovekovnog putnika koji je plovio morem a da nije upao u strašnu oluju, hodao planinama a da makar nije čuo kako su razbojnici tu, negde blizu. Istina ili topos? Ali ko se, vozeći drumovima, nije našao makar jednom u opasnosti?

U kasno popodne, po pljusk, stižemo do velike drvene crkve, jedne od najvećih drvenih uopšte postojećih. Do nje se minibus ne može dovesti – široki, zeleni, prostor oko nje ograđen je opet drvenim zidom, trčimo po pljusk, upadamo bučno preskačući neke kišobrane ispred ulaza i izazivajući nezadovoljstvo ljudi u crkvi, ne znam šta su, jer su obično, „civilno“ odeveni. Skreću nam pažnju da je fotografisanje unutra zabranjeno, izlazim i pravim nekoliko fotografija sa ulaza, što meru zle krvi samo pojačava. Malo prepirke na slovačkom, slabo je razumem.

Tipična scena sa putovanja otkako je putovanja, otkako je sveta i veka možemo reći, sukob putnika i domaćih, gde je svako uveren u svoje pravo. Objektivno, pravo jeste na strani domaćih pa ipak... putnik je uvek ubeđen da je nešto drugo, a i jeste, samo je pitanje koja mu prava to daje. U Srednjem veku su se zbog toga mogli potezati i mačevi te je odlučivalo upravo specifično pravo mača. U Dubrovniku ne dobiju batine samo putnici sa srpskim registracijama.

Nerviramo lokalno stanovništvo, kaže jedan engleski esejist, jer stojimo na kružnim tokovima i u uskim ulicama i divimo se onome što oni smatraju sitnim detaljima, rizikujemo da nas pregaze jer nas zainteresuje krov vladinog zdanja ili natpis na zidu. Otkrivamo da su supermarket ili frizerski salon strašno zanimljivi, pravimo beleške i fotografije.

Kada se vratimo kući, prestajemo biti putnici te sami postajemo lokalci zatočeni u svom ograničenom prostoru i vremenu.